MİLLÎ FOLKLOR

Üç Aylık Türk Dünyası Folklor Dergisi

Cilt: 3 • Yıl: 6 • Sayı: 23 • Güz 1994

İÇİNDEKİLER

Halk Anlatılarının Epik Kuralları 2
Axel OLRİK
Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi 6
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY
Bize Gelen Kitaplar 7
Millî Folklor
Kazak Halk Akınlarında (Şairlerinde) Rüya Motifi 8
Dr. Metin ERGUN
Bize Gelen Dergiler 14
Milli Folklor
Çıngıl: Eskişehir'de Kullanılan Bir Nazarlık 15
Yrd. Doç. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK
Trabzon Yöresi Ağıtları 18
Yrd. Doç. Dr. Ali ÇELİK
Sediğini Yenerek Alan Genç Kız Motifi ve Türk Halk Hikâyeleri 24
Yrd. Doç. Dr. Nerin KÖSE
Erzurum'da Aşık Kahvesi Geleneği 31
Dr. Dilaver DÜZGÜN
Orta Toroslar ve Makedonya Yörükleri Halk İnançları Karşılaştırması - I 34
Dr. Yaşar Kaya KALAFAT
Yakutistan'da Folklor Faaliyetleri 37
Doç. Dr. Yuriy VASİLYEV / Ali Abbas ÇINAR
Âşık Efkârî'de Övgü ve Yergi 42
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin RAYMAN
Gökçeli Âşık ELESGER 45
Prof. Dr. Maarife HACIYEVA / Şahin KÖKTÜRK
Özbek Destan Terennüm Düzeni 50
Muhammedcan RECEPOV
Propp Metodunun Türk Halk Müziği Araştırmalarında Uygulanması Üzerine Bir Deneme 53
Cem GÜRDAL
Grup Çalışmasının Ortaya Çıkardığı Bir Güzel Kitap: "Risaletü'n-Nushıyye" 56
Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ
Hayat 58
Âşık Ali Rahmanî
"Türk Halk Şiiri" 59
Zekeriya KARADAVUT
Yozgat Manileri 63
Vasfi ADİKTİ
Çiğbörek 64
Sevengül KARASUBAŞI

"SEVDİĞİNİ YENEREK ALAN GENÇ KIZ MOTİFİ" VE TÜRK HALK HİKAYELERİ

Yrd. Doç. Dr. Nerin KÖSE

İnsan topluluklarının üzerinde yaşadıkları coğrafyanın, o topluluğun kültürüyle ilgisi bilinmektedir. Nitekim iklim, bitki örtüsü, denizler, madenler v.b. şart ve imkânlar insanların yerleşme ve göç hareketlerine, hukukî ve dinî davranışlarına, sanayi şekillerine, hayat tarzına v.b. kütlürel faaliyetlerine tesir ederler.(1) İşte kültürlerin meydana çıkmasına sebep olan bu tabiî şartların, söz konusu hayat tarzına ayak uydurmaya çalışan birçok insan tiplerini yarataçağı, muhakkaktır. Zira her sosyal çevre, kendi özelliklerine uygun insan tipini zorunlu kılar. Zaten insanların bir başka ifadeyle insan topluluklarının hayatına yön veren unsurlar, içinde yer aldıkları toplumun temellerini teşkil etmektedirler (2, s: 13).

Nitekim Türkler'in İslâmiyeti kabulünden önce avcılık ve akıncılığın temelini teşkil ettiği hayatlarında ideal erkek tipi "alp tipi" idi. Hareketin hakim olduğu, insanını kuvvetli ve cesaretli olmaya sevkeden atlı-göçebe medeniyetinin en yüksek örneği olan bu tip, Oğuz'da, Manas'ta ve Dede Korkut kahramanlarında tam manasıyla vücut bulmuştur (2, s: 12-18, 47-65, 66-111). Aynı şartların hakim olduğu çevrede erkeğiyle birlikte yaşayan kadının da bu vasıfları taşımasından daha tabiî birşey olamazdı. Nitekim bu dönemde Türk kadını alp tipine yaklaşır: Erkek gibi ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve gerektiğinde düşmanla çarpışır. Ayrıca sürekli hareket halinde olan bu hayat tarzında kadın, yerleşik medeniyetlerde görüldüğü gibi bir aşk ve zevk konusu değildir. Zira göçebelikte, muhayyilenin gelişmesini sağlayan "emin ve durgun hayat" yoktur. Bunun yanında dinî ve sosyal baskılar da kadınla erkeğin eş değerde görülmesini henüz engellememiştir. Kısacası insanî değerin en büyüğü "his ve hayal" değil, "kahramanlık" tır. Bu anlayışın hakim olduğu bir hayat şeklinin erkeği gibi, kadında da bu vasfın aranmasını, tabiî görmek gerekir (3, s: 41-42). Nitekim Kam Püre Bey oğluna "Oğuz'da kimin kızını alıvereyim" diye sorduğunda Beyrek "baba, bana öyle bir kız al ki ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı; ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı; ben hasmıma varmadan o, bana baş getirmeli" (4, s: 68) diye cevap verir. Kanglı Koca oğlu Kan Turalı'nın istediği kız da aynı bu vasıflardadır (4, s: 129). Her iki kahramanının babalarına verdiği cevap, "eş olarak istedikleri kızların kendileri gibi cesur, kuvvetli bir yiğit özellikte olduğu" (4, s: 68, 129) şeklindedir.

Tanzimat sonrası edebiyatımızda Halide Edip'in romanlarında karşımıza çıkan(5) "erkek gibi iradeli ve güçlü kadın tipi"nin ilk örneğini yine destanlarımızda görmekteyiz. Çünkü şehir ve köylerde olduğu gibi tabiî ve sunî hiçbir şeyle korunmayan bu konar-göçer dönemde düşman, erkek kadar kadını da tehdit etmektedir. Bu sebeple o da, erkeği gibi kuvvetli ve cesur olmak zorundadır. Nitekim, babası Trabzon Tekürü tarafından gönderilen altıyüz kâfirin geldiğini gören Selcan Hatun sevdiğini uyandırır ve onun önüne geçerek at üstünde çarpışır. Hatta Kan Turalı'nın yaralandığın görünce tek başına bir bölük askeri kılıcıyla safdışı bırakır (4, s: 142-144). Göçebe hayatın şartları kadının, erkeğinin kuvvetini denemesine bile yol açtığı olur. Meselâ Banı Çiçek, beşik kertme nişanlısı Beyrek'in otağı tarafına geldi-

ğini görünce kendisini "nişanlısının dadısı" olarak tanıtır ve "gel, seninle ava çıkalım: Eğer senin atın benim atımı geçerse, onunkini de geçer. Ok atalım: Eğer beni geçersen, onu da geçersin. Güreşelim. Eğer beni yenersen, onu da yenersin" der. Bunun üzerine ikisi de ata binip, meydana çıkarlar (4, s: 66).

Tahmin edileceği gibi göçebe hayata cevap veren ve ilk örneklerini bir geçiş dönemi olarak kabul edilen (6) Dede Korkut'ta gördüğümüz "erkek gibi güçlü kadın tipi"nin halk hikâyelerimize de tesir edeceği şüphesizdir. Bazı hikâyelerin varyantları dahil olmak üzere 60'tan fazla anlatı üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda 13 hikâyede tesbit ettiğimiz bu durum, değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

*Yukarıda da bahsedildiği gibi Beyrek'in beşik kertme adaklısı Banı Çiçek ile Kanturalı'nın sevgilisi Selcan Hatun, bey kızlarıdır. İşte bu özellik, halk hikâyelerinde rastladığımz söz konusu tiplerin bir kısmına aksetmiş olup ekseriyeti padişah ya da bey kızlarıdır: Mahbûb Hanım, Yaralı Mahmut hikâyesinde Gence Hükümdarının (7, s: 44) "Mahmut Pehlivan'da ise Acem Şahı'nın (8, s: 5); Nergis Sultan, İmran Kalesi Kralı'nın (9, s: 2); Mahmihri (10, s:1), Arap Üzengi adı verilmiyor- ünlü bir beyin (11, s: 33) kızıdır. Bu gruba dahil edeceğimiz iki kahramanın babalarından ise bahsedilmemektedir: Nitekim Peri Hanım, Tifliz'den Memmed Bey'in (12, s:1), Esmer Hanım da Fas padişahının (13, s: 29) (14, s: 7); Derebeyi Ahmet'in karısı da Horasan padişahının kızkardeşleridir. Hikâyede bu konu ile ilgili bilgi verilmemesini anlatıcının unutkanlığı ya da dinleyiciyi sıkmamak için bu kısmı almaması ve sadece anlatıda bir rol üstlenen kahramanı tanıtmak istemesiyle ilgili olduğunu tahmin ediyoruz.

Bu tür kadınların üç tanesi ise yoldan gelen geçeni öldürüp, kellelerini yığan bir haydut şeklinde karşımıza çıkmaktadır: Meselâ ancak Mahmut'un yenebildiği Zülf-i Perişan (15, s: 63); Deli Becan'ın ve Nevruz Bey'in üçüncü eşi olan kadın kahraman (17, s: 11) bu gruba girerler.

Bu kahramanların bir çoğunun ailesi hakkında hiç bir bilgi verilmediğini görüyoruz. İstanbul varyantı olan Beyböyrek Hikâyesi'ndeki Elkavak Kızı'nın sadece "Çin Maçin şehrinde oturduğu"ndan bahsedilmiştir (6, s: 148). Ancak onun bir konakta ikamet ediyor olması, -hikâyede sözü edilmeyen- bir beyin kızı olduğunu düşündürmektedir. Nevruz Bey'in rüyasında âşık olduğu Hint Padişahının kızını alıp, memleketine dönüşte yol üzerindeki bir kalede rastladığı kahraman da bu özelliği taşımaktadır (7, s: 5-6). Bahsedilmemekle birlikte kaynağı Dede Korkut'taki "Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı' hikâyesindeki Selcan Hatun'un Kan Turalı'dan önce düşmanı altetmesi" (4, s: 142-148) ne geri gittiğini tesbit ettiğimiz bu motif hakkındaki bilginin eksik oluşunu hem bazı konuların bir anlatıdan diğerine geçerken bünyesinde meydana gelen değişikliklere, hem de anlatıcının unutkanlığına bağlamak gerektiğini düşünüyoruz. Gülfizar'ı bulmasında Şah İsmail'e yardım eden Arab-ı Zengin (18, s: 2)e gelince: Lâkabından başka kendisi hakkında bilgi bulamadığımız Gülfizar'ın, Şah İsmail hikâyesinin bir varyantı olması, bey kızı olduğu yolundaki bilginin anlatıcı tarafından unutulduğu için ya da anlatının kısalığı da dikkate alınacak olursa -teferruata yer vermemek- düşüncesiyle atıldığın tahmin ediyoruz.

*Araştırma konumuz olan erkek gibi güçlü kadınlar'ın bir kısmı, lâkaplarıyla karşımıza çıkarlar: Zülf-i Perişan (15, s: 64), Şah İsmail'deki Arap Üzengi (11, s: 33) ile hikâyenin bir varyantı olan Gülfizar'daki Arap Üzengi'nin değişik bir şekilde söylenişi belki de yanlış anlaşımışı olan gerek Arab-ı Zengin (18, s: 17) Esmer Hanım(13) ve Bey Böyrek'in Çin Maçin'e aramak üzere gittiği Elkavak Kızı (6, s: 148) gibi

Söz konusu kadın kahramanların ekseriyeti ise, gerçek isimleriyle görülmektedirler. Birbirinin varyantı olan Yaralı Mahmut(7) ile Mahmut Pehlivan(8)ın sevgilileri Mahbûb Hanım, Mahmihri(10), Peri Hanım(12), Zehra Sultan(16) ile Nergis Sultan(9) bu grubu meydana getirirler.

Hemen hepsi de birer harami, haydut tipini temsil eden üç kadın ise isimsiz olarak karşımıza çıkmaktadırlar: Derebeyi Ahmet'in karısı[14] ile Sevdakâr[16] ve Nevruz Bey'deki[17] harami gibi...

* Gelelim bu tür kahraman kadınların hikâyenin asıl kahramanı ile olan yakınlık derecesine: Söz konusu kadınlar bazen hikâye kahramanının görür görmez âşık olduğu, gelecekteki eşidir: Her iki varyantında da Şahın hazinesindeki çamçırak taşını almak için Gence'ye giden Mahmut, savaş alanında teke tek dövüştüğü Mahbûb Hanım'a, Saka Süleyman da esir aldığı Nergis Sultan'a bir görüşte âşık olurlar ve hikâye, onların düğünleriyle son bulur (7, s: 89, 8, s: 6, 16).

Bunların ekseriyeti sevdiğini aramak için yollara düşen asıl kahramanın herhangi bir vesile ile karşısına çıkan, daha sonra da eşlerinden biri olan kadınlardır. Nitekim Arap Üzengi, Gülizar'ı arayan Şah İsmail'in (11, s: 33); kale beyinin kızı rüyasında âşık olduğu Hint padişahının kızını bulmak için yola çıkan Nevruz Bey'in (17, s: 5); Arab-ı Zengin Gülfizar'ın peşinden giden Şah İsmail'in (18, s: 5); Esmer Sultan Mehriban Sultan'ı aramaya giden Lâtif Şah'ın (13, s: 29-30); Zehra Sultan da Gülnaz'ı arayan Sevdakâr'ın[16] eşleridirler.

Bu tür güçlü kuvvetli kadınların bazılarının hikâyenin erkek kahramanının gurbete çıkmasına sebep teşkil eden tipler olduğu da görülür. Meselâ Elkavak Kızı, Bey Böyrek'in evlenmek üzere aradığı, o sebeple yola çıktığı (6, s: 148-153); Peri Hanım Mehemmed Bey'in bir görüşte âşık olduğu sözlüsüdür (12, s: 1-2); Mahmihri de Hurşit'in av esnasında peşine düştüğü geyiğin girdiği çadırda görüp âşık olduğu, ancak ağabeyleri razı olmadığı için o ülkeden kaçırılan yörük kızıdır (10, s: 1-2).

Sadece iki hikâyede karşımıza çıktığı üzere hikâye kahramanıyla duygusal hiçbir bağı olmayan kahraman kadınlar da vardır: Sevgilisini aramaya giden Mahmut'un teke tek savaştığı Zülf-i Perişan (15, s: 63-64); Horasan padişahının karısı ile oğluna bakan kızkardeşi, Derebeyi Ahmet'in karısı (14, s: 8) gibi...

*Söz konusu kadın kahramanların bu vasıflarıyla hikâyede hangi sebebe bağlı olarak ortaya çıktığına, bir başka ifadeyle anlatının erkek kahramanıyla nasıl karşılaştığına bakıldığında, oldukça ilginç bir durumla karşı karşıya kaldığımızı görürüz:

Hikâyelerin ekseriyetinde bu tür kadınlarla erkek kahraman teke tek bir savunma, bir savaş anında karşılaşırlar. Nitekim her iki varyantında da şahın hazinesindeki çamçırak taşlarını almak üzere Gence'ye gelen Mahmut (ya da Mahmut Pehlivan) ile, babasının ordusunun baş pehlivanı olan Mahbûb Hanım (7, s: 8, s: 5-6); haracını yollamak istemeyen Buhara Krallığına ait orduların başındaki Süleyman Şah ile İmran ülkesi kralının kızı ve ordunun başında olan Nergis Sultan (9, s: 31); beraberinde sevgilisi olduğu halde memleketine dönen Nevruz Bey'le yol üzerinde bir kalede yaşayan (adı belli değil) genç kız (17, s: 10-11); Sevdakâr'ı korumak isteyen Deli Becen ile harami kız (16, s: 26) ilk defa bu şekilde birbirlerini görürler.

Güçlü kadınların istemediğine varmamak, sevdiği ile evlenmek için bu vasfını ortaya koyduğu da olmaktadır. Me-selâ Mahmihri, zorla düğünü kurulan Kahraman Bey'i, Hurşit'e olan sevgisi yüzünde öldürür (10, s: 11-12); amca oğlu Hurşit'i seven ama padişah gücüne karşı gelemediği için şehzade Mehmet'e verilen Peri Hanım, nişanlısını bir kılıçla yere yıkarak memleketine kaçar (12, s: 6).

Pehlivan kadınların erkek kahramanın yolunun üzerine çıkmasıyla da karşılaştıkları ve kadın kahramanın "daha sonra açıklayacakları bir sebep yüzünden imtihan olmak" maksadıyla çarpıştıkları da vakidir. Tıpkı sevgilisini arayan Bey Böyrek'le Elkavak Kızı'nın güreşmeleri (6, s: 153); Mahmut ile Zülf-i Perişan'ın (15, s: 62-63) ve Şah İsmail ile Arap Üzengi'nin (11, s: 32-33) kılıçları ve gürzleriyle birbirleriyle boy ölçüşmeleri gibi...

Sadece bir hikâyede gördüğümüz üzere sevgilisini kurtarmak amacıyla karşımıza çıkan pehlivan kadınlar da söz konusudur. Nitekim Esmer Sultan,

ordularının başpehlivanı İsfendiyar'ı yenen ve ağabeyi tarafından idam edilmek üzere olan Lâtif Şah'a bir görüşte âşık olduğu için cellâda öyle bir tokat çeker ki, herkes bir adam geri çekilir (13, s: 30).

Üzerinde çalıştığımız metinlerin bir tanesinde ise kadın kahramanın vasfını, gücünü ortaya koyan bir durum olmayıp, söz konusu kahramanın sadece görünüşünün ve kuvvetinin tasviri yapılmaktadır. Nitekim Horasan padişahının kızkardeşinin "kafasına vurduğu adamın gözlerini çıkaracak kadar güçlü ve yapılı" (14, s:17) olduğundan bahsedilmekte ise de, bu özelliğini kullandığını göremiyoruz.

*Araştırma konumuz olan kadınların bir kısmı, hikâyenin asıl kahramanının zor anlarında ona yardım eden bir karakter olarak karşımıza çıkarlar. Nitekim Mahmihri, düğünleri kurulan amca oğlu Karaman Bey'in, sevgilisi Hurşit Bey'e bir zarar vereceğini sezince herkesin uyuduğu sırada, başını gövdesinden ayırır (10, s: 12); Esmer Sultan bir görüşte âşık olduğu Lâtif Şah gibi bir yiğidin ölmesine izini vermez ve darağacından kurtarır (13, s: 30); Derebeyi Ahmet'in karısı, ağabeyi Horasan padişahının karısına evini açar; oğlunu da kendi çocuğu gibi büyütür (14, s: 7-10). Arab-ı Zengin ve Gülfizar'la birlikte uyuyan Şah İsmail'i öldürmek isteyen padişahın ordularını geri püskürtür (18, s: 8).

Söz konusu kadınların "kahramının yanında olma" vasıflarını, onunla karşılaşıp âşık olduktan sonra kazandıklarına da şahit oluyoruz. Meselâ Gence hükümdarının kızı Mahbûb Hanım ile Mahmut, düşman iki kuvvetin pehlivanları olarak teke tek dövüştükleri sırada birbirlerine âşık olurlar..Bunun üzerine Mahbûb, hazinelerindeki "çamçırak taşları"nı Mahmut'a verdirir (7, s: 48-49). Âşıklık imtihanında başa güreşen Arap Üzengi ile Şah İsmail, güreş yaptıkları sırada birbirlerine âşık olurlar. O andan itibaren hikâye boyunca "Şah İsmail"in sevgilisi Gülizar'ı bulması için ona destek olur (11, s: 31-36).

Bu tür güçlü kuvvetli kadınların kahramana yardım etmediği, aksine Mahmut'un yoluna çıkan Zülfü Perişan (15, s: 63-64); yanından sık sık kaçarak üzüntülü anlar yaşatan ve Hurşit'i sevdiği için Mehmed'i her fırsatta terkeden Peri Hanım (12, s: 4-10); and ettikleri bir konu yüzünden Nevruz Beyle boy ölçüşen kaledeki genç kadın (17, s: 6; s: 153), Bey Böyrek (6, s: 153) ya da haramilik ettiği için Sevdakâr'ın yolunu kesen genç kız (16, s: 25) da görüldüğü gibi yolundan alıkoyduğu da olmaktadır.

İncelediğimiz hikâyelerin iki tanesinde pehlivan kadınların kahramanların yanında mı, karşısında mı olduundan hiç bahsedilmemektedir: Mahmut Pehlivan'ın bir görüşte âşık olduğu Mahbûb Hanım ile Süleyman Şah'ın sözlüsü Nergis Sultan'ın misal olduğu bu durumun anlatıcının unutması ya da çevrenin ilgi durumuyla alâkalı olduğunu sanıyoruz.

Söz konusu kahramanların bir kısmı "kendisini yenen erkeğin karısı olacağına dair" yemin etmiş bir tip olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Arap Üzengi Şah İsmail'e (11, s: 33), Elkavak Kızı Bey Böyrek'e (6, s: 153); Zülfi Perişan ve (her iki varyantında da) Mahbûb Hanım Mahmut (ya da Mahmut Pehlivan)a (15, s: 63; 8, s: 6) karşılıklı dövüşüp yenildikten sonra yeminlerini açıklarlar.

Sadece Nevruz Bey hikâyelerinde gördüğümüz üzere kadın kahraman (bu hikâyede harami kız) anlatının asıl kahramanı ile görüşmek istemesinin sebebini" benim de bir vadim var" (17, s: 9) şeklinde açıklarsa da, bu yeminin neye dair olduğu belli değildir.

*İncelediğimiz 12 hikâyenin -bir kaçı müstesna hemen hepsinde bu tür kadın kahramanların kıyafet değiştirmiş olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Türk halk hikâyeciliğinin karakteristik vasfı olan "tebdil-i kıyafet", söz konusu kadınların çeşitli defalar-tanınmamak için-başvurdukları bir yol olarak görülmektedir.

Kadın kahramanların bir kısmı "arap" kılığında ortaya çıkarlar: Şah İsmail"le âşıklık kabiliyeti konusunda söyleştikten sonra güreşen "bir dudağı yerde bir dudağı gökte arap"ın yenilip yüzündeki arap maskesini çıkarınca aslında ünlü bir beyin "güzeller güzeli kızı" olduğu ortaya çıkar (11, s: 31-33); önüne

çıkanı kırıp geçiren "zenci", Mahmut ile teke tek yaptığı vuruşma sonunda öldürüleceği sırada yüzündeki peçesini açar ve "güzel Zülf–i Perişan" meydana çıkar (15, s: 62-63). Şah İsmail hikâyesinin bir varyantı olan "Gülfizar"daki "bir dudağı yerde, bir dudağı gökte" diye tarif edilen "arap"ın aslında kız olduğunu ortaya koyacak bir vuruşmadan bahsedilmemekte, olan "Arab-ı Zengin denilen bir arap kız" olarak söz edilmemektedir (18, s:7).

Büyük bir ihtimalle anlatıcının unutması ya da önemsememesiyle ilgili olan bu durumun yanında söz konusu tiplerin bir kısmı da rakibiyle güreşmek veya kılıçla savaşmak için pehlivan kıyafetlerini giyerek meydana çıkan, son anda göğsünü açarak "erkek değil kız olduğunu" isbat eden tiplerdir: Her iki varyantında da Gence Şahınının kızı Mahbub Sultan (7, s: 45; 8, s:6), İmran kalesinde oturan kral kızı Nergis Sultan (9, s: 3-4) Bey Böyrek'in Çin Maçin'de arayıp bulduğu Elkavak Kızı (6, s:153-154) gibi. Bir kıyafet değiştirmeden güreşen kişinin göğsünü açıp kadın olduğunu göstermesi'nden (17, s:5-6) söz edilmesinden dolayı yukarıda ifade edilen sebebe dayanarak-bu gruba dahil ediyoruz.

"Pehlivan kılığındaki kadınlar"dan sayabileceğimiz diğer bir tip, Mehmet Bey'in nişanlısı Peri Hanım olup, "Keyguvat" takma adıyla bilinen namlı bir pehlivandır. Onun kadın olduğunun dürbünle inceleyen Gul Yusuf tarafından ortaya çıkarılmasını ancak "hikâyeye reel bir motif eklenmesi" şeklinde açıklayabiliriz (12, s:6).

* Araştırmamız sonucunda bu tür kadın kahramanların ekseriyeti, karşısına çıkan herkesi yenip öldürdükleri halde, hikâyenin asıl kahramanı karşısında epeyce direndikten sonra yenilirler. Nitekim Mahbûb Hanım Mahmut'a (7, s:48; 8, s:6), Nergis Sultan Şah Süleyman'a (9, s:31), Zülf-i Perişan Mahmut'a (15, s:62-63), Arap Üzengi Şah İsmail'e (11, s:33), - adı belli olmayan- bir kalede yaşayan kız Nevruz Bey'e (17, s:6) uzun süre uğraştıktan sonra mağlup olurlar. Her ne kadar Bey Börek'in Elkavak kızı yenmesi, atın sahibine "kızın tılsımını açıklaması"yla (6, s:153-154) mümkün olmuşsa da, anlatıcının masal unsurlarıyla zenginleştirdiği bu duruma bakarak söz konusu kahramanı "âşık kahramana yenik düşen pehlivan kadınlar" grubuna dahil edebiliriz. "Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek'in sözlüsü Banı Çiçek'i yenmesi" (4, s:66) motifinin aynen aksettiğini gösteren bu durumdan başka hikâyelerin sadece bir tanesinde rastladığmız üzere, söz konusu kadınların yenildiğini ya da yendiğini konu eden bir olay yoktur. Meselâ, aslında Horasan padişahının kızkardeşi olan Derebeyi Mehmet'in karısı iriyarı ve güçlü yumruklara sahip bir pehlivandır. Ancak onun hiçbir kimseyle dövüştüğünü göremiyoruz. Kısacası söz konusu kadının bu vasfı sadece tasvir halinde kalmış; herhangi bir şekilde fonksiyona dökülmemiştir (14, s:7).

Hikâyelerin bazılarında güçlü kuvvetli karşılarında olan erkeği yendikleri de olmaktadır. Bir yerde "kadının erkekten daha çok ön plâna çıkması" demek olan bu durumun -Tıpkı Yaralı Mahmut'un teşekkülünde gördüğümüz üzere (19, s: 160-161) hikâyenin bir kadın tarafından tasnif edilmiş olması kadar, anlatımın aşk yönünün daha ağır basması sebebiyle- kadın meclislerinde de söylenmiş olmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz. Örnek verecek olursak: Esmer Sultan, Lâtif Şah gibi bir kahramanın asılmasına -biraz da ona âşık olduğu için- dayanamaz ve cellâda attığı bir yumrukla yere serer (13, s: 30); Mahmihri, sevgilisi ve sevgisi uğruna nişanlısı Garaman Beyi "yürüken kendisine dokunduğunu" bahene ederek gövdesini ikiye bölüverir (10, s: 12); Arap kızı, Gülfizar'ı almaya gelen Yörük beyinin içinde sevgilisiyle uyuyan Şah İsmail'e zarar vermemesi için, gönderdiği orduları geri püskürtür 518, s: 8) ve fırsatını bulduğu bir anda da öldürür (18, s: 10).

İncelememiz sırasında kahraman kadınların bazen yendiklerini, bazen yenildiklerini de tesbit ettik. Nitekim Peri Hanım hikâyenin bazı yerlerinde gelene geçene göz açtırmayan "Keyguvat" adlı ünlü bir pehlivan (12, s: 6-7), bazen de Mehmet Bey'e teslim etmek için Deli

Becan'la Batmangılıç kadının kolundan tutup sürükleyerek götürdükleri (12, s: 11) bir tiptir; kısa yoldan sevgilisine kavuşmak isteyip ıssız bir geçide giren Sevdakâr'ın önüne çıkan harami başı kadın, o güne kadar kılıcından kimse kurtulamadığı halde Deli Becan'ı yenemez ve ölür (16, s: 26).

Türk halk hikâyelerinde tesbit ettiğimiz söz konusu kadın kahramanların ekseriyeti fizik güçleriyle karşımıza çıkarlar: Konusunu Dede Korkut'taki "Kâm Püre Oğlu Bamsı Beyrek"ten alan Bey Böyrek'in bulmak maksadıyla yollara düştüğü Elkavak Kızı'nın omzuna atıp yürüdüğü gürzü, Bey Böyrek'in kaldığı konağa vurunca "pilâv gibi yığıverecek" kendisi gibi yüzlercesinin takasını bile açamayacağı kadar büyük ve ağırdır (6, s: 152). Arap Üzengi (11, s: 31-33) ve Zülf-i perişan (15, s: 62-63) bir dudağı yerde, bir dudağı gökte her çıkanı öldüren, kimseye aman vermeyen kadınlardır. Arab-ı Zengin, tek başına kırk kişilik bir asker grubunu yaralayarak geri püskürtür (18, s: 8). Nergis Sultan babası İmran kralının ordularının (9, s: 2-3), Mahbûb Hanım (7, s: 47; 8, s: 6-7) Gence ordusunun baş pehlivanları olup, sırtları yere gelmemiş, çok iyi kılıç kullanan kadınlardır. Mehmet Bey'in nişanlısı Peri Hanım, kırk kişiyi birden kılıçtan geçirebilecek ve önüne çıkan herkesi yıkabilecek kuvvette, Keyguvat adıyla tanınan bir pehlivandır (12, s: 6). Sevdakâr'ın geçtiği yolu tutan ve üstlerine yürüdüğü anda Deli Becan tarafından öldürülen harami (16, s: 26) ile Nevruz bey memleketine dönerken onu vuruşmaya davet eden kız (17, s: 5-6) karşısına çıkan herkesi öldürüp gövdelerini bir yere, kafalarını ayrı yere koyabilecek yapıdadırlar. Fas padişahının kızkardeşi cengâverliğine hayran kaldığı ve âşık olduğu, ordularının baş pehlivanını öldürdüğü için asılması emredilen Lâtif Şah'ın ölmesini istemeyen Esmer Sultan'ın cellâda attığı tokat, onu yere düşürür (13, s: 30). Derebeyi Ahmet'in kızkardeşinin hışmından korkmayan insan yoktur. Zira onun bir yumruğu, karşısındakinin gözünü kör eder, ölümüne sebep olur (14, s: 7). Mahmihri kılıcını, bir darbeyle insanın başını gövdesinden ayıracak kadar iyi kullanır ve çok kuvvetlidir (10, s: 12).

Bu tür kadınların içinde sevdikleri erkekleri bir başka kadınla (ya da birden fazla kadınla) paylaşacak kadar fedakâr; âşık sevgiliyi birlikte arayacak kadar iradeli, mantığı duygularına ağır basan tipler de vardır. Daha sonları "gerektiğinde sevgisinden feragat eden kadınlar" olarak göreceğimiz tiplerin menşei olan bu kadınların en güzel örneğini "Şah İsmail"de görüyoruz: Arap Üzengi ve Gülperi, Gülizar'ı arayan sevgililerinin en büyük yardımcısıdırlar. Esmer Sultan Lâtif Şah'ın Mihriban Sultan'a kavuşmasında büyük yararı dokunacaktır (13, s: 30-40). Nevruz Bey'in ilk eşi Hint padişahının kızı, onun iki kadın daha almasını, bizzat teşvikeder (17, s: 5-6).

Sadece bir hikâyede gördüğümüz üzere saz çalma ve şiir söyleme yani âşıklık kabiliyeti kuvvetli olan kadınlar da vardır. Meselâ Arap Üzengi Şah İsmail'le karşılıklı olarak söyleşirler ve yenişemezler (11, s: 31-32).

Anlaşılacağı üzere ilk örneklerini Dede Korkut hikâyelerinde gördüğümüz ve sürdürülen hayat tarzının bir gereği olarak ortaya çıkan erkek gibi güçlü kadınların ekseriyeti bey ya da hükümdar kızları ya da kardeşleridirler. Bir kısmının "harami" olarak karşımıza çıkmasını ise göçebe bir toplumun yerleşik hayata geçerken yaşadıkları bozulmanı erkek tipi kadar kadın tipine yansımasıyla açıklayabiliriz. Nitekim en canlı örneğini Köroğlu'nda gördüğümüz (2, s: 192) "baç alarak geçinen harami" tipinin kadınlara da aksetmesinden daha tabiî birşey olamaz.

Söz konusu kadınlar bazen lâkaplarıyla, bazen de gerçek isimleriyle görülürler. İzleri bugün de görülen ve kaynağının eski boy teşkilâtımıza geri gittiğine inandığımız bu uygulamanın yanısıra, yaptıkları işin icabı görülmemeyi ve bilinmemeyi hedef alan "harami"lerin isimsiz olarak ortaya çıkmaları ise, daha çok gerçek hayatla ve anlatıcısının, unutkanlığı ya da önemsememesi ile ilgili olabilir.

Halk hikâyelerimizde gördüğümüz erkek gibi güçlü kadınların -bir ikisi ha-

riç- hemen hepsi, hikâyenin asıl kahramanlarından olan erkekle duygusal bir bağı vardır: Bunlar bazen kahramanın görür görmez âşık olduğu; bazen herhangi bir vesile ile karşısına çıkıp daha sonra eşlerinden biri olan, bazen de gurbete çıkmasına sebep teşkil eden kadınlardır.

Gelelim bu tür kadınların güreş tutmaktaki ve kılıç kullanmaktaki maharetlerini ortaya koyma sebeplerine: Oldukça değişik sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan bu durum erkek kahramanın ya gurbete gitmesi sebebiyle; ya da sevmediği biri ile evlenmemek ve sevdiğini kurtarmak v.b. sebeplerle ilgilidir. Bu tiplerin hikâyenin erkek kahramanlarıyla tesadüfen karşılaştıkları, hatta bu özelliklerini ortaya koyacak bir durumun söz konusu olmadığı da vakidir.

Halk hikâyelerimizdeki pehlivan kadınların ekseriyeti anlatının asıl erkek kahramanlarının zor anlarında karşısına çıkarlar ve genellikle ona yardımcı bir karakter taşırlar. Bunların yanında kahramanın yapmak istediği işe engel olan hatta ona zarar verenleri de yok değildir.

Halk hikâyelerinin genel karakteri olan "tebdil-i kiyafet", söz konusu kadın kahramaların da başvurdukları bir yoldur. Bazen iriyarı ve güçlü kuvvetli bir "arap", ekseriyetle de "her güreştiğini yere yıkan ve kılıç kullanıp ok atan cengaver" şeklinde gördüğümüz bu kadınlar göçebe hayatın, bir başka ifadeyle destan dönemimizin halk hikâyelerimize olan uzantısı durumundadırlar.

O âna kadar yenilgi nedir bilmeyen söz konusu yapıda tesbit edilen bu kadınların içinde son derece iradeli, fedakâr tiplere hattâ saz çalıp söylemekte üstün yeteneği sahip olanlarına da rastlıyoruz.

Çok sayıda hikâyeyi tarayarak ve söz konusu tiplerin yer aldığı pek az anlatı üzerinde çalışarak yaptığımız bu inceleme, izleri görülmekle birlikte göçebe hayatın yerini alan yerleşik hayat tarzının ifadesi olan âşık hikâyelerimizde, anlatıdaki konunun karakterine ve yeni sosyal hayatın şartlarına uymuş olarak görülmektedir. "Kahramanlık"la, "âşık"ı birleştiren hikâyelerde tesbit ettiğimiz (15, s: 55) bu tiplerin "hemcinslerininkinden farklı ve erkeğinkine benzer" güçleri, daha değişik ve çeşitli özellikleri kazanmış; bazılarında günümüzdeki örneklerine biraz daha yaklaşmıştır.

NOTLAR

1. KAFESOĞLU, İbrahim, "Türk Milli Kültürü", Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s: 26.
2. KAPLAN, Mehmet, "Tip Tahlilleri", Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.
3. KAPLAN, Mehmet, "Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar", Dede Korkut Kitabında Kadın.
4. ERGİN, Muharrem, "Dede Korkut Kitabı", Boğaziçi Yayınları, İstanubl, 1986.
5. KÖSE, Nerin, "Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Kadın Tipleri", D.T.C.F. Türk dili ve Ed. Bölümü, Lisans Tezi, Ankara, 1980.
6. BORATAV, Pertev Naili, "Folklor ve Edebiyat", Adam Yayınları, İstanbul, 1983, Cilt: II.
7. MAKAS, Zeynelabidin, "Yaralı Mahmut ile Mahbûb Hanım Hikâyesi, Atatürk Üniv. Ed. Fak. Türk dili ve Ed. Bölümü, Erzurum, 1979 (Doktora ön çalışması).
8. "Mahmut Pehlivan", Ege Üniversitesi Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, Dosya No: VI-7.
9. "Siyah Şah", Ege Üniv. Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, Dosya no: VII-1, s:2.
10. "Hurşit ile Mahmihri", Ege Üniv, Türk Dili ve Ed. Böl. Arşivi, Dosya no: IV-3, s: 1-2.
11. GÜNEY, Rezzan, "Şah İsmail", Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1960.
12. "Mehmet ile Peri Hanım", Ege Üniv. Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, Dosya no: VI-3.
13. "Lâtif Şah", Ege Üniv., Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, Dosya no: II-b.
14. "Nedim Şah ile Gülsefa" Ege Üniv. Türk Dili ve Ed. Böl. Arşivi, Dosya no: 1-3.
15. TÜRKMEN, Fikret Dr. Adnan ŞENOCAK, "Elif ile Mahmut", TFA, Gazi Üni. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1984.
16. "Sevdakâr", Ege Üniv. Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, Dosya no: VIII-1.
17. "Nevruz Bey", Ege Üniv. Türk Dili ve Ed. Böl. Arşivi, Dosya no: IV-14.
18. "Gülfizer" Ege Üniv. Türk Dili ve Ed. Böl. Arşivi, Dosya no: IX-14.
19. BORATAV, Pertev Naili, "Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği", Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946.